

ՄԵՂՐԻԻ ՍՐ ՀՈՎՀԱՆՆԵՍ (ԱՆԱՊԱՍՏԱՆԱՑ) ՎԱՆՔԻ 2016-2020 ԹԹ. ՊԵՂՈՒՄՆԵՐՈՎ ՀԱՅՏՆԱԲԵՐՎԱԾ ՄԵՏԱՂԱԿԱՆ ԱՌԱՐԿԱՆԵՐԸ

Արման Նալբանդյան

ՀՀ ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի հայցորդ

ՀՀ, Երևան, Չարենցի 15

Էլ. հասցե՝ hnagetyan18@gmail.com

Հոդվածը ներկայացվել է 01.17.2023, գրախոսվել է 28.11.2023, ընդունվել է տպագրության 11.12.2023

ORCID: 0009-0003-4965-2691

DOI: 10.53548/0320-8117-2023.3-331

Ներածություն

Մեղրու Սր Հովհաննես վանքը, որ հայտնի է նաև Անապաստանաց վանքանունով գտնվում է ՀՀ Սյունիքի մարզի Մեղրի քաղաքի հյուսիս-արևմտյան բարձրադիր վայրում: Թեև վանքը հիշատակվում է XIII դարից¹, սակայն այժմյան կանգուն եկեղեցին և մյուս կառույցների՝ գավթի, տնտեսական շինությունների մնացորդները պատկանում են ուշ միջնադարին:

2015 թ. «Երկիր և մշակույթ» համազգային բարեգործական կազմակերպությունը (նախագահ՝ Գ. Գևորգյան) հանդես եկավ վանքի հնագիտական ուսումնասիրությունների, սեյսմիկ և երկրաբանական հետազոտությունների, չափագրման, նախագծման և ի վերջո վերականգնման աշխատանքների ծրագրով: Ողջ աշխատանքային գործընթացի և հուշարձանը վերականգնելու ծախսերը ստանձնեցին ամերիկահայ բարերարներ Հայկ և Հիլդա Մանջիկյանները: Պեղումներն իրականացրեց 2016 և 2018-2020 թթ. ՀՀ ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի արշավախումբը (ղեկ՝ Ա. Նալբանդյան, հնագետներ՝ Հ. Բադալյան, Տ. Ալեքսանյան)²:

Կատարված աշխատանքները

Վերականգնման ծրագրի շրջանակում իրականացված հնագիտական ուսումնասիրությունները և պեղումները Մեղրու Սր Հովհաննես վանքում տվեցին կարևոր արդյունքներ թե՛ ճարտարապետության և թե՛ հնագիտության տեսանկյունից: Բացվեցին եկեղեցու, գավիթ-նախասրահի, տնտեսական կառույցների ու կացարանների հիմքերը, հայտնաբերվեցին մեծաքանակ գտածոներ, որոնց թվում՝ տապանաքարերի և խաչքարերի բեկորներ³,

¹ Օրբելեան 1910, 499-500, 521:

² Մեղրիի Սր Հովհաննես վանքի եկեղեցու վերականգնումն ավարտին հասցվեց, և վերածման կարգ կատարվեց 2019 թ. (ճարտարապետ՝ Ստեփան Նալբանդյան):

³ Նալբանդյան 2019, 272-287:

եկեղեցական ծիսական անոթների մասեր, ջնարակված խեցեղեն, զարդանախշ և վարպետաց նշաններով կարասներ, ծխամորճեր, ապակե սրվակներ, ուլունքներ և այլն: Հատկապես ուշագրավ էին ավանդատան գաղտնարանից գտնված ձեռագիր մատյանների ու հնատիպ գրքերի բազմաթիվ պատահիկները⁴, իսկ 2020 թ. վանքի տնտեսական կառույցներից մեկի հատակին հայտնաբերվեց այրված Շարակնոց⁵: Գտածոների նման առատությունը խոսում է վանքի երբեմնի փառահեղ անցյալի, ակտիվ գործունեության, ընդարձակ համայնքի և մշակութային զարգացած կյանքի մասին:

Սբ Հովհաննես վանքի պեղումներով հայտնաբերված մետաղական գտածոներն իրենց քանակով զիջում էին միայն խեցեղենին: Մետաղական իրեր (հիմնականում արույր, պղինձ և բրոնզ) գտնվեցին թե՛ եկեղեցու ներսում կատարված աշխատանքների շնորհիվ, թե՛ հարակից տնտեսական կառույցների պեղումներով և թե՛ վանքի ներքին բակի տարածքից: Որոշ դեպքերում դրանք դուրս էին գալիս որոշակի խմբաքանակներով, և կարելի է ենթադրել, որ այդ իրերը միտումնավոր թաքցվել են: Չենք բացառում, որ խորհրդային աստվածամերժության տարիներին, երբ եկեղեցին վերածվել էր պահեստի, եկեղեցական սպասքը պարզապես լցվել է կառույցների պատերի տակ և ծածկվել հողով: Իրերի գերակշիռ մեծամասնությունը խիստ կոռոզացված էր և ձևախեղված, ուստի դրանք թանգարանային տեսքի բերելու համար մեծ ճիգեր պահանջվեցին⁶: Վանքի գրեթե բոլոր մետաղական գտածոները ուշմիջնադարյան շրջանի են, որը ցույց է տալիս, որ վանքը թեև չունեւր այն ազդեցիկ դիրքը, ինչ զարգացած միջնադարում էր, այնուամենայնիվ, ուշ միջնադարում (XVII-XVIII դդ.) վանքը մշակութային զարթոնք է ապրել և ակտիվ դերակատարում ունեցել համայնքի, մասնավորապես ապաստան չունեցող հանրության կյանքում, ինչից ելնելով էլ Սբ Հովհաննես վանքը ժողովրդի մեջ սկսել է կոչվել *Անապաստանաց վանք*: Այս ժամանակաշրջանին առնչվող հակիրճ տեղեկություն հաղորդում է XVIII դ. կաթողիկոս Աբրահամ Կրետացին. «*Եւ ապա եկինք ի Մեղրի, որում կայր փոքրիկ վանք մի պատուական և հաճոյական*»⁷: Ավելի ուշ՝ XIX դ., վանքին անդրադարձել է նաև Ղևոնդ Ալիշանը. «*Մի մի եկեղեցիք են թաղիցն՝ Մեծի և Փոքրն, և բարեշէնք, ըստ վկայութեան յեփին յիշեալ երոպացի ուղեւորին,*

⁴ Նայբախյան, Սիմոնյան 2020, 198-206:

⁵ Ամատերդամ, 1664-1665 թթ., տպ. Ս. Էջմիածնի և Ս. Սարգսի, տպագր. Կարապետ Անդրիանացու և Ոսկան Երեանցու, 779 էջ, չափս՝ 12x7,2 սմ: Բանավոր տեղեկատվության համար մեր շնորհակալությունն ենք հայտնում Մատենադարանի աշխատակից Լուսինե Թումանյանին:

⁶ Պեղումներից հայտնաբերված մետաղական իրերը վերականգնվել են «Պատմամշակութային ժառանգության գիտահետազոտական կենտրոն» ՊՈԱԿ-ի վերականգնման լաբորատորիայի վարիչ Ելենա Աթոյանցի և «Էրեբունի» պատմահնագիտական արգելոց-թանգարանի վերականգնման լաբորատորիայի վարիչ Մանվել Ղալաջյանի կողմից:

⁷ Կրետացի 1973, 155, հմմտ. նաև Զալալյանց 2016, 495:

այլ ոչ թուին և բարեխնամք. որպես և ոչ **Մեղրոյ վանքն Ս. Յովհաննէս**, որ կայ յարեւելակողմանն, սակաւութի հեռի ի շինէն. յորում բաց յառաջնորդէն թուի թե չգուցեն միաբանք, այլ պահապանք ոմանք, թէպէտ և կալուածս ոչ սակաւ ունի մենաստանն»⁸:

Մետաղական գտածոները

Հայտնաբերված տասնյակ մետաղյա առարկաները պատկանում են միջնադարյան հոգևոր և նյութական մշակույթի զանազան բնագավառների: Դրանց մեջ մեծ թիվ են կազմում ինչպես եկեղեցական-ծիսական բազմապիսի առարկաների մասերը, այնպես էլ կենցաղային, առևտրական, արհեստագործական նշանակության իրերը:

Մետաղական գտածոների գերակշիռ մեծամասնությունը կարելի է բաժանել երկու մեծ խմբի՝ ա) ջահերի մասեր, բ) աշտանակ-մոմակալների մասեր: Չնայած, որ դրանք մեզ են հասել բավականին խաթարված վիճակում, սակայն հնարավորություն են տալիս վերակազմել եկեղեցու լուսավորության միջոցների մոտավոր տեսքը: Ինչպես խեցեղենի պարագայում է, այնպես էլ մետաղական առարկաների մեջ կան ներմուծված օրինակներ: Սակայն պետք է նկատի առնենք, որ վանքի օժանդակ շինությունների պեղումներով գտնված վառարանների մոտ տեղ-տեղ առկա ծծմբաքարի (պիրիտի) կուտակումները օքսիդացման հետևանքով դարչնագույն տեսք են ընդունել և արագ քայքայվում են: Հավանական է, որ դրանք տեղում մշակվել են որպես պղնձի կամ այլ մետաղի հումք, ինչից էլ կարելի է ենթադրել, որ պեղումներից հայտնաբերված մեծ թվով մետաղական առարկաները պատրաստվել են տեղում: Այլ կերպ ասած՝ այս սենյակները գոնե ինչ-որ ժամանակ եղել են մետաղամշակման արհեստանոցներ:

Առարկաների մեծ մասը պատրաստված է կոելու, սակավաթիվ՝ զոդման եղանակով: Դրանք հիմնականում բարակ թիթեղներ են, որոնց մի մասը պատված է դրվագման եղանակով արված բուսական զարդանախշերով:

Ջահերի մասեր - Գտնվեցին մեծ թվով պղնձե բարակ և ձևախեղված, շատ դեպքերում բեկոտված առարկաներ: Լաբորատոր մշակման և վերականգնման աշխատանքներից հետո միայն հնարավոր եղավ որոշակիորեն ստանալ դրանց նախնական տեսքը: Դրանք հիմնականում ջահերի՝ դրվագված զարդերով բաժակածև մասեր են, որոնք միմյանց հետ կապված են եղել մետաղական օղակներով: Միայն մի դեպքում մի քանի մասերը ամրացված էին միմյանց, որի շնորհիվ հնարավոր է պատկերացում կազմել գտնված բազմաթիվ առարկաների նախնական տեսքի մասին: Այն կորացող, հաստ ձողի վրա ամրացված փոքր թասիկների շարք է, որոնցից մեկի վրա դրվագված են մեծ և փոքր շրջաններ, իսկ ամենավերևում մոմակալն է:

⁸ Ղեւոնդ Ալիշան 1893, 303:

Մեղրիի ջահերի տեսքն ավելի հստակ պատկերացնելու համար մեզ կարող է օգնել Անիում հայտնաբերված փոքր ջահերից մեկի նկարագրությունը. «Փոքր ջահը ավելի պարզ կառուցվածք է ունեցել: Նա բաղկացած է պղնձի հարթ թիթեղից կտրված երկու հավասարաչափ շրջանակներից, որոնք իրար հետ միացված են պղնձի բավական բարակ խողովակով, մեկը՝ վերև, մյուսը՝ ներքև և կազմում են ջահի հիմնական մասը: Այս երկու շրջանակներն էլ զարդարված են դրվագմամբ արված մեծ ու փոքր կետրիկներով: Վերևի շրջանակի կենտրոնում ամրացված է օղ՝ ջահը կախելու համար: Վերջին շրջանակին իրենց թաթերով միանում են ութ փոքր շրջանաձև, մեջտեղում լայն անցքով թիթեղներ, որոնց վրա դրվում և ամրացվում էին ապակե թասերը: Ներքևի շրջանակի վրա նույնպես ամրացված են ութ շրջանակներ՝ ավելի երկար թաթերով և ավելի հաստ թիթեղից: Այս 16 շրջանակները ևս զարդարված են դրվագմամբ: Ներքևի 8 շրջանակներին ամրացված են եղել պղնձե լարեր, որոնց կախվող երկու ճյուղերին ամրացվել են պղնձե թիթեղից կտրված և դրվագմամբ զարդարված 16 մահիկներ, որոնք ծառայել են իբրև զարդ: Ուրեմն փոքր ջահը ունեցել է 16 լույսի կետ»⁹: Ակադեմիկոս Բաբկեն Առաքելյանի բերած այս նկարագրության շատ մանրամասներ լիովին համապատասխանում են Սբ Հովհաննես վանքի պեղումներից հայտնաբերված ջահերի մասերին: Մասնավորապես՝ թիթեղյա շրջանակները, որոնց վրա առկա են դրվագմամբ արված մեծ և փոքր շրջաններ (աղ. 2, 5-5, 9-1), շրջանաձև, մեջտեղում անցքերով թասերը, դրվագված զարդերով մահիկները: Իհարկե, Մեղրիի ջահերը, հավանաբար, ունեցել են ոչ թե 16, այլ ավելի քիչ լույսի օջախեր: Անիի ջահի ապակե կամ հախճապակե թասերի փոխարեն Մեղրիի օրինակում եղել են պղնձե թասեր, որոնց մեջ ամրացվել է մոմակալը: Հատկապես ուշագրավ են մահիկաձև կախազարդերը, որոնք ամբողջությամբ դրվագված են խաղողի ողկույզների և տերևների պատկերներով (աղ. 1): Դրանցից մի քանիսը պահպանվել են ամբողջական տեսքով և ունեն շուրջ 20 սմ երկարություն, իսկ երկու ծայրերին՝ մեկական անցք: Բացի մահիկաձև կախազարդերից, գտնվել են նաև տերևաձև և ծաղկաձև թիթեղներ, որոնք նույնպես դրվագված են և օղի միջոցով կախվել են ջահից (աղ. 1): Ունեն 10 սմ բարձրություն և մի եզրին՝ անցք, որի մեջ պահպանված օղն ակնհայտ է դարձնում դրանց կախազարդ լինելը: Գեղարվեստորեն աչքի ընկնող այս ոսկեգույն կախազարդերը՝ ճոճի և փայլի շնորհիվ բավական տպավորիչ և գեղեցիկ տեսք են հաղորդել եկեղեցու ջահերին:

Աշտանակ-մոմակալների մասեր - Հայտնաբերված աշտանակները մեկ ընդհանուր բնով ձողեր են, որոնք դրվում էին շրջանաձև ջահակալի վրա,

⁹ Առաքելյան 1958, 163-164:

իսկ գագաթին պսակվում մոմակալով (աղ. 5), որոնցից շատ կան Հայաստանի զանազան թանգարաններում և թվագրվում են XIX դ. սկզբից մինչև XX դ. սկիզբը: Այս տիպին թերևս ամենամոտ զուգահեռը կարող է համարվել Հայաստանի պատմության թանգարանում պահվող, XIX դ. առաջին կեսին Եվրոպայում արտադրված մոմակալը (բաժնեհաշվառանիշ՝ Ա 11572/339, աղ. 5-2):

Բրոնզե աշտանակ-մոմակալի լավագույն պահպանված նմուշը գտնվեց վանքի հարավ-արևմտյան կողմի տնտեսական կառույցում բացված՝ մի քանի կարասներով մառանի տարածքում, 2.20 սմ խորությամբ (աղ. 6): Այն պահպանվել է հիանալի վիճակում, ունի գոգավորված կառուցվածք, 20 սմ բարձրություն և 4.5 սմ տրամագիծ: Ի տարբերություն նախորդ օրինակների, ոչ թե առանձին մասերով հավաքվող աշտանակ է, այլ մեկ ամբողջություն է կազմում: Այն լավ է պահպանված և պատկանում է պատվանդան ունեցող աշտանակների տիպին: Խոշոր պատվանդանների կենտրոնից բարձրանում է խողովակաձև աշտանակը, որի գագաթին էլ դրվել է ճրագը¹⁰:

Մոմակալներից միակ արձաթե նմուշը առանձնանում է մակերեսին զոդված երեք տերևանախշերով (աղ. 5-3):

Բացի վերոնշյալ հիմնական երկու խմբերից, հայտնաբերվեցին մեծ թվով այլ առարկաներ ևս: Դրանք են՝

Բոժոժներ - Գտնվեցին մի քանի փոքր, գնդաձև բոժոժներ, որոնք կախված են եղել քոջներից կամ բուրվառներից: Դրանք ունեն կախելու համար նախատեսված օղեր և նեղ բերաններ: Որոշ դեպքերում պահպանվել են դրանց լեզվակները, որոնց շնորհիվ բոժոժները շարունակում են ձայն արձակել (աղ. 4-1, 5-8):

Թիթեղներ - Հայտնաբերված մի շարք թիթեղների նախնական նշանակությունը ճշտելը գրեթե անհնար է: Դրանք հիմնականում ավելի մեծ առարկաների տափակ կամ փողրակաձև դետալներ են (աղ. 4-5, 11): Վերջինները հավանաբար ամրացված են եղել փայտե կոթերին: Ուշագրավ է բրոնզե շեղանկյունաձև թիթեղը՝ նման տափակ գդալի գլխիկի, որի մի երեսը ամբողջությամբ պատված է մի քանի շարք զարդագուտիներով (աղ. 8-1):

Մետաղալարեր - Պեղված մեծ թվով պղնձե տափակ լարերն օգտագործվել են որպես կապիչներ կոտրված կարասների համար (աղ. 4-10): Կարասների շատ բեկորներ ունեն գայլիկոնված անցքեր, որոնցում երբեմն առկա են նման պղնձե կապիչներ: Սրանք միջնադարում խեցանոթների վերականգնման լավագույն արտահայտություններ են: Կոտրված հսկա կարասները, որոնց պատրաստելը բավական բարդ և ծախսատար աշխատանք է եղել ու պահանջել երկար ժամանակ, շատ դեպքերում

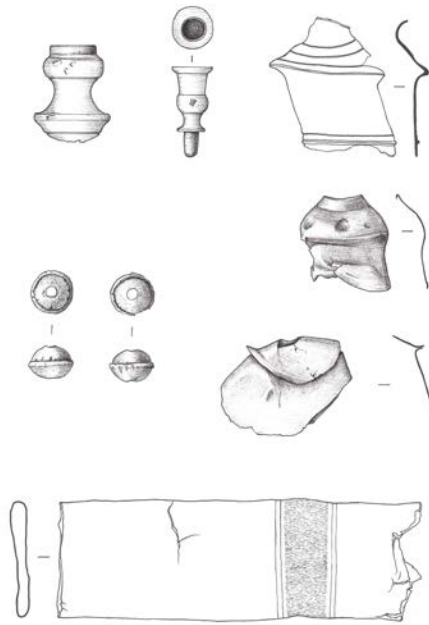
¹⁰ Հակոբյան 1981, 24:

Աղյուսակ 1. Զահերի տերևաձև և մահիկաձև կախազարդեր

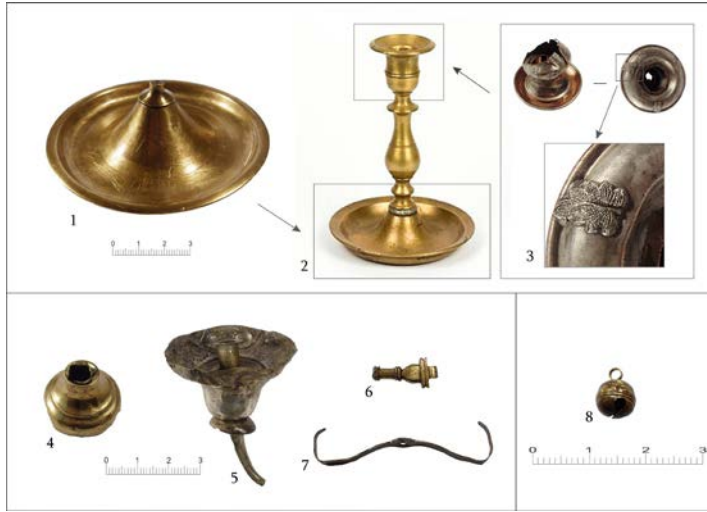
Աղյուսակ 2. Զահերի, աշտանակների, մոմակալների մասեր

Աղյուսակ 3. Մետաղական առարկաների գրչանկարներ (գրչ.՝ Ա. Սահակյանի)

Աղյուսակ 4. Մետաղական առարկաներ. 1. բոժոժներ, 2. գնդասեղներ, 3. թիթեղներ, 4. բաժակի տակդիրի զարդ, 5 և 11. փողրակաձև մանրամասներ, 6. փական, 7. կեռ, 8. անոթի մաս, 9. մոմակալի մաս?, 10. մետաղալար

Աղյուսակ 5. Եկեղեցու գաղտնարանից հայտնաբերված իրեր. 1, 3, 4-5. աշտանակ-մոմակալի մասեր, 2. ամբողջական նմուշը վերցված է ՀՊԹ հավաքածուից՝ համեմատության նպատակով, 6. փական, 7. կեռ, 8. բոժոժ

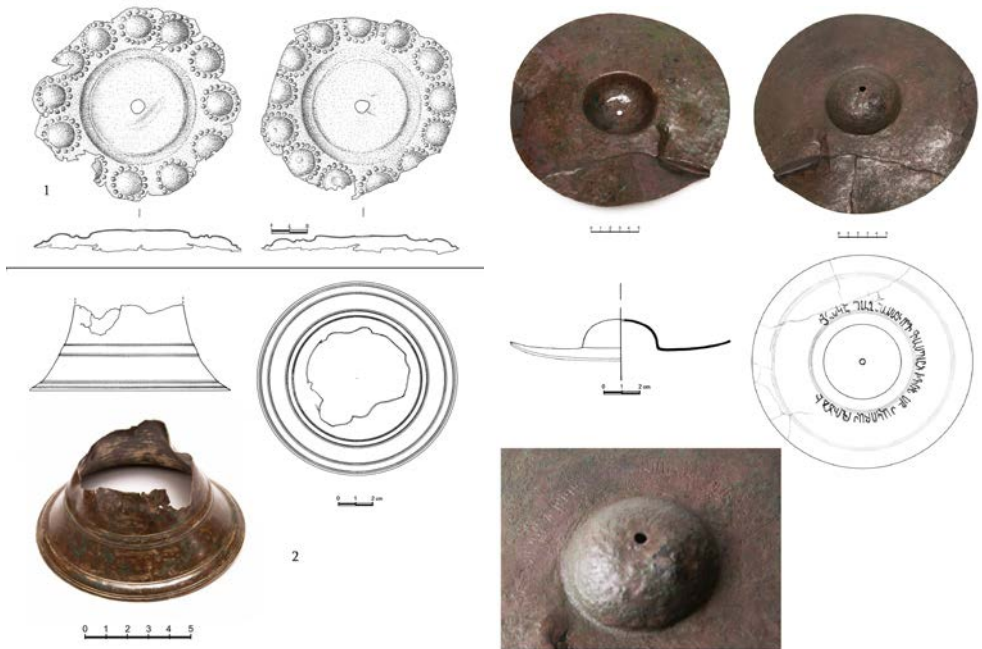
Աղյուսակ 6. Ամբողջական պահպանված աշտանակ

Աղյուսակ 7. Արաբատառ արձանագրությամբ պնակ

Աղյուսակ 8. 1. Ջարդարուն մակերեսով թիթեղ, 2. Կոճակ, 3. Պարսկական պղնձե ֆուլուններ, 4. Թուրքական արծաթե արջե, 5. ցարական պղուշկա (գրչ.՝ Ա. Սահակյանի)

Աղյուսակ 9. Ջահի մասեր
(գրչ.՝ Ա. Սահակյանի)

Աղյուսակ 10. Արձանագիր ծածղա
(գրչ.՝ Ա. Սահակյանի)

Աղյուսակ 11. Երկաթե իրեր. 1. կախիչ?, 2. պայտ, 3. բանալի, 4. եռոտանի, 5. պայտի գամ, 6. ամրակ, 7. գամեր, 8. սեպ

վերականգնվել են: Կոտրված երկու բեկորների եզրերին փորված անցքերից մետաղական լար անցկացնելով ու ոլորելով՝ բեկորներն ամրացվել են իրար: Այնուհետև իրար կապված երկու կեսերի վրա քսվել է սպիտակ կրանյութ, որը վերջնականապես փակել է երկու բեկորների միջև եղած ճեղքը:

Մետաղադրամներ-Անապաստանաց վանքի պեղումներով գտնվել են իրանական, օսմանյան և ռուսական 9 մետաղադրամներ¹¹.

1. Պարսկական մետաղադրամները (2 նմուշ, աղ. 8-3) XVIII դ. Շուշիում (Փանահաբադ, Ղարաբաղի խանություն) հատած պղնձե ֆուլուններ են (ԱԵ, կես բիստի): Դիմերեսներին թռչնի (սիրամարգ) պատկեր է, դարձերեսներին նշված է թողարկման վայրը: Շուշիի քաղաքային դրամների առկայությունը Մեղրիում վառ կերպով արտահայտում է այս երկու տարածաշրջանների տնտեսական կապը:

2. Օսմանյան մետաղադրամները (2 նմուշ, աղ. 8-4) շատ բարակ են, ունեն 1,4 սմ տրամագիծ: Դրամների վրա պահպանվել են պատկերի միայն փոքրիկ հատվածներ՝ ինչից ելնելով դժվար է պնդել, թե որ սուլթանի հատածն է, սակայն ակնհայտ է, որ դրանք օսմանյան արծաթե արջէներ են:

3. Ռուսական մետաղադրամներից առաջինը ցարական ժամանակաշրջանի է (Նիկոլայ I, պոլուշկա, 1851 թ. աղ. 8-5) երկրորդը՝ խորհրդային (1924 թ.):

Պնակ – Եկեղեցուց հյուսիս-արևելք գտնվող տնտեսական կառույցներից մեկում, 2,40 մ խորությունից դուրս է եկել ամբողջապես պահպանված բրոնզե պնակ (տրամ.՝ 19 սմ, աղ. 7): Շրթի հատվածում դաջված է արաբատառ գրություն. «Հանուն գթած, ողորմած ալլահի»: Թեև գրվածքը արաբերեն է, սակայն պնակը իրանական արտադրության առարկա է: Տառերը գրված են ոչ պարզ, նախշածև տեղավորված են շրջանակի մեջ (միայն մեկ բառն է շրջանակից դուրս): Ամենայն հավանականությամբ, այն նախատեսված է եղել կերակուրի համար, և շրթին առկա գրվածքը սնունդը օրհնելու նշանակություն է ունեցել¹²: Հարկ է նշել, որ պղնձե զանազան ափսեների, մատուցարանների, սկոտեղների և այլ առարկաների (այդ թվում՝ նաև Մեղրիից գտնված) հավաքածուով հարուստ է Սարդարապատի հայոց ազգագրության թանգարանը: Դրանցից շատերի պսակին, մեր օրինակի նման, զարդի մեջ առնված ելնդագիր կամ փորագիր գրություններ են, սակայն հիմնականում՝ հայերեն¹³:

Ծնծղա – Գավթին կից կառուցված սենյակներից մեկում, ավելի քան 1 մ խորությունում հայտնաբերվեց բացառիկ մի առարկա, որն ավելի է ընդգծում Սբ Հովհաննես վանքի կապը այլ սրբատեղիների հետ: Այն սկավա-

¹¹ Բանավոր տեղեկատվության համար շնորհակալություն ենք հայտնում դրամագետ Արմինե Չոհրաբյանին և Արման Մկրտչյանին:

¹² Թարգմանության և տեղեկատվության համար համար շնորհակալություն ենք հայտնում արաբագետ Տիգրան Միքայելյանին:

¹³ Հարությունյան, Բաբաջանյան 2019, 143-146:

նակաձև, կենտրոնում ուռուցիկ, ամբողջականորեն պահպանված ծնծղա է (տրամ.՝ 25 սմ, աղ. 10): Մակերեսին շրջանաձև փորագրված է դյուրընթեռնելի, հիշատակագրային միատող արձանագրություն. «Յ(Ի)Շ(Ա)Տ(Ա)Կ Է ՊԱՂՏԱՍԱՐԻ ՈՐԴԻ ԳԱՍՊԱՐԻՆ Ի Դ(ՈՒ)ՌՆ ՍԲ ՀԱԿՈՐԱՅ, ԹՎ ՌՃՁԷ (1738)»: Պատկանում է հարթ ծնծղաների տիպի միջին չափսի ենթատիպին, որոնք կոչվում են նաև ցնցղա, երգեհոն, ծնծաղ, ցընծըղներ¹⁴: Ձևով դրան ամենամոտը Հայաստանի պատմության թանգարանում պահվող՝ 1695 թ. Թոքատի (բաժնեհաշվառանիշ՝ Ա 4254), 1703 թ. Ուրմիայի Սբ Ստեփանոս վանքի (բաժնեհաշվառանիշ՝ Ա 2736) և 1775 թ. Տաթևի վանքի (բաժնեհաշվառանիշ՝ Ա 4255) ծնծղաներն են, որոնք նույնպես արձանագիր են: Երկու արձանագիր ծնծղա կա Սարդարապատի հայոց ազգագրության թանգարանի հավաքածուում: Սրանք իրենց ձևով, չափերով, արձանագրության ոճով հար և նման են մեր օրինակին: Այս ծնծղաները, որոնցից մեկը 1689 թ. (գույքահամար՝ ՀԱՊԹ-1160, ՀՄ-59), մյուսը՝ 1695 (ՀԱՊԹ-1162, ՀՄ-61), իրենց արձանագրությամբ ունեն իմաստային նույն բովանդակությունը, ինչ Մեղրիից հայտնաբերված նմուշն է¹⁵:

Գասպարի հիշատակին Սբ Հակոբ եկեղեցուն ընծայված այս իրը չափազանց կարևոր է այն առումով, որ այն հիանալի թվագրող նյութ է Մեղրու Սբ Հովհաննես վանքի պեղումներից հայտնաբերված մետաղական առարկաների, ինչպես նաև շերտագրության համար: Այս ժամանակաշրջանի Սբ Հակոբ անունով եկեղեցի Մեղրիի տարածաշրջանում հայտնի է Ալդարա բնակատեղիում: Սակայն ավելի ճիշտ կլինի կապ գտնել այժմյան Իրանի տարածքի հայկական եկեղեցիների հետ, մասնավորապես՝ Խոյի Սբ Հակոբ (Սախրաբադ, XVIII դ.), Սալմաստի Սբ Հակոբ (Քոհնեշահր, 1671 թ.) և Սպահանի Սբ Հակոբ Մծբնա հայրապետ (Մեծ Մեյդան թաղ, 1607 թ.) եկեղեցիների հետ, որտեղից այլ առարկաների հետ միասին ծնծղան տեղափոխվել է Մեղրի:

Նմանատիպ ծնծղաներ հայտնի են նաև Գնդեվանքից, որոնք հայտնաբերվել են 1981 թ. մաքրման աշխատանքների ժամանակ և կրում են 1679 թ.¹⁶:

Այլ նշանակության իրեր – Ուշագրավ են 3.5 սմ երկարությամբ գնդասեղը (աղ. 4-2), բրոնզե զանգանման առարկան, որը պահպանվել է կիսով չափ և մակերեսին ունի զարդագոտիներ (աղ. 9-2), իսկ աստառին՝ կապույտ մածուցիկ նյութի հետքեր: Հետաքրքիր է Մեծ Բրիտանիայի զինանշանի պատկերով կոճակը (աղ. 8-2), որը (մի քանի այլ իրերի հետ միասին) վկայում է XIX-XX դդ. եվրոպացի հանքարդյունաբերողների կամ ճանապարհորդների Մեղրի կատարած այցի մասին:

Երկաթե իրեր – Բացի պղնձե, բրոնզե, արծաթե և արույրե իրերից, գտնվել են նաև մեծաքանակ երկաթե առարկաներ, հիմնականում պայտեր,

¹⁴ Պիկիջյան 1992, 215-224:

¹⁵ Հարությունյան, Բաբաջանյան 2019, 147-148:

¹⁶ Հարությունյան, Բաբաջանյան 2019, 148:

գամեր, զանազան կեռիկներ, շղթա, դանականման իր ու օղակաձև բռնակով երկաթե բանալի (աղ. 11): Երկաթե իրերից պետք է առանձնացնել եռոտանին (աղ. 11-4): Միջնադարյան կավագործության մեջ մեծ կիրառություն ունեցող երեք ոտքերով այս հենակները դրվել են ջնարակված պնակների կամ թասերի արանքում, որպեսզի հնոցում տեղադրվելու ժամանակ դեռևս թաց ջնարակները միմյանց չդիպչեն և չլողովեն: Եռոտանի հենակներ են գտնվել Դվինից, Գառնիից, Գանձակից¹⁷: Անապաստանաց վանքից հայտնաբերված բազմաթիվ ջնարակված պնակների ու թասերի մակերեսներին առկա են նման եռոտանիների հետքեր՝ ջնարակից մաքրված երեք կետերի տեսքով: Սրանց առկայությունը, պեղումներով բացված բովարանվառարանների, դրանց մոտ գտնված հոմքի մնացորդների, բեկորներն իրար կապող պղնձե լարերի հետ միասին, փաստում է, որ հայտնաբերված խեցեղենի զգալի մասը պատրաստվել և վերականգնվել է տեղում:

Եզրակացություններ

Մետաղագործության նման զարգացած և որակյալ արտադրությունը բնորոշ է միջնադարյան քաղաքային համայնքներին, կարծում ենք՝ նաև խոշոր վանքերին: Պետք է նկատի առնենք, որ Անապաստանաց վանքի օժանդակ շինությունների պեղումներով գտնված վառարանների մոտ տեղ-տեղ առկա ծծմբաքարի (պիրիտի) կուտակումները օքսիդացման հետևանքով դարչնագույն տեսք են ընդունել և արագ քայքայվում են: Հավանական է, որ դրանք տեղում մշակվել են պղինձ կամ այլ մետաղ ստանալու նպատակով, ինչից էլ կարելի է ենթադրել, որ պեղումներից հայտնաբերված մեծ թվով մետաղական առարկաները պատրաստվել են տեղում: Այլ կերպ ասած՝ այս կառույցները գոնե ինչ-որ ժամանակ ծառայել են որպես մետաղամշակման արհեստանոցներ:

Սբ Հովհաննես վանքի մետաղյա առարկաները, հատկապես ջահերի և աշտանակների՝ գեղարվեստորեն աչքի ընկնող մանրամասներն՝ իրենց բազմազանությամբ, նրբաճաշակ հարդարատարրերով ու զարդաձևերով մրցունակ են ցանկացած միջնադարյան հուշարձաններից հայտնաբերված նմուշների հետ: Դրանք լրացնում են մեր պատկերացումները միջնադարյան արհեստագործության այս հետաքրքիր ուղղության մասին, որն իր ինքնատիպ դրսևորումներով արտահայտվել է ուշմիջնադարյան Մեդրիում:

Գրականության

Ալիշան Ղ. 1893, Սիսական, Վենետիկ, ի Մխիթարայ վանս, 697 էջ:

Առաքելյան Բ. 1958, Քաղաքները և արհեստները Հայաստանում (IX-XIII դդ.) հ. 1, Երևան, ՀՍՍՌ ԳԱ հրատ., 376 էջ:

Կրետացի Ա. 1973, Պատմություն, Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 314 էջ:

¹⁷ Առաքելյան 1958, 217:

- Հակոբյան Ն. 1981, Միջնադարյան Հայաստանի գեղարվեստական մետաղը IX-XIII դդ., Հայաստանի հնագիտական հուշարձանները, հ. 10, Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 172 էջ:
- Հարությունյան Ա., Բաբաջանյան Ա. 2019, Պղնձե արձանագիր առարկաներ Սարդարապատի հայոց ազգագրության թանգարանից, Սեդրակ Բարխուդարյան - 120. Գիտական հոդվածների ժողովածու (խմբ.՝ Գ. Սարգսյան, Ա. Հարությունյան), Երևան, ՀԱԻ հրատ., էջ 139-151.
- Նալբանդյան Ա. 2019, Արձանագիր խաչքարեր Մեղրիի Ս. Հովհաննես (Անապաստանաց) վանքից, Լրաբեր հասարակական գիտությունների, N 2, էջ 272-287:
- Նալբանդյան Ա., Սիմոնյան Ա. 2020, Նորահայտ պատառիկներ Մեղրիի Ս. Հովհաննես եկեղեցու պեղումներից, Բանբեր Մատենադարանի, N 29, էջ 198-206:
- Պիկիչյան Հ. 1992, Ծնծղա. Նվագարան և մոզական գործիք, Լրաբեր հասարակական գիտությունների, N 2-3, էջ 14-24:
- Ջալալյանց Ա. 2016, Ճանապարհորդություն ի մեծն Հայաստան, մաս Բ, Երևան, «ԴԱԼԼ», 696 էջ:
- Օրբելեան Ստ. 1910, Պատմություն նահանգին Սիսական, Թիֆլիս, Ն. Աղանեսանի տպարան, 618 էջ:

**ՄԵՂՐԻԻ ՍԲ ՀՈՎՀԱՆՆԵՍ (ԱՆԱՊԱՍՏԱՆԱԿ) ՎԱՆՔԻ 2016-2020 ԹԹ.
ՊԵՂՈՒՄՆԵՐՈՎ ՀԱՅՏՆԱԲԵՐՎԱԾ ՄԵՏԱՂԱԿԱՆ ԱՌԱՐԿԱՆԵՐԸ**

Արման Նալբանդյան

Ամփոփում

Մեղրու Սբ Հովհաննես վանքը, որ հայտնի է նաև Անապաստանաց վանք անունով, գտնվում է ՀՀ Սյունիքի մարզի Մեղրի քաղաքում:

2015 թ. «Երկիր և մշակույթ» համազգային բարեգործական կազմակերպությունը (նախագահ՝ Գ. Գևորգյան) հանդես եկավ վանքի վերականգնման աշխատանքների ծրագրով, որի շրջանակում պետք է իրականացվեին նաև տարածքի պեղումները: Ողջ աշխատանքային գործընթացի ծախսերը ստանձնեցին ամերիկահայ բարերարներ Հայկ և Հիլդա Մանջիկյանները: Պեղումներն իրականացվեցին 2016 և 2018-2020 թթ.՝ ՀՀ ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի արշավախմբի կողմից (արշ. ղեկ.՝ Ա. Նալբանդյան, հնագետներ՝ Հ. Բադալյան, Տ. Ալեքսանյան):

Հնագիտական ուսումնասիրությունները և պեղումները տվեցին կարևոր արդյունքներ, որոնց ընթացքում հայտնաբերվեցին բազմաթիվ արտեֆակտներ, որոնց թվում նաև մեծ թվով մետաղական իրեր:

Գտնված տասնյակ մետաղյա առարկաները պատկանում են միջնադարյան հոգևոր և նյութական մշակույթի զանազան բնագավառներին: Դրանց մեջ մեծ թիվ են կազմում, ինչպես եկեղեցական-ծիսական բազմապիսի առարկաների մասերը, այնպես էլ կենցաղային, առևտրական, արհեստագործական նշանակության իրերը:

Մետաղական գտածոների գերակշիռ մեծամասնությունը կարելի է բաժանել երկու մեծ խմբի՝ ա) ջահերի մասեր, բ) աշտանակ-մոմակալների մասեր: Չնայած որ մեզ են հասել բավական խաթարված վիճակում, սակայն դրանք հնարավորություն

են տալիս վերակազմել եկեղեցու լուսավորության միջոցների մոտավոր տեսքը: Բացի դրանցից, գտնվել են նաև այլ ուշագրավ իրեր՝ ինչպիսիք են արձանագիր պնակը և ծնծղան, մետաղադրամները, գնդասեղները, բոժոժները և այլն:

Բանալի բառեր՝ Մեդրի, Սբ Հովհաննես վանք, Անապաստանաց վանք, մետաղ, ջահ, աշտանակ, մետաղադրամ:

МЕТАЛЛИЧЕСКИЕ АРТЕФАКТЫ, ВЫЯВЛЕННЫЕ ВО ВРЕМЯ РАСКОПОК В 2016-2020 ГГ. МОНАСТЫРЯ СВ. ОВАНЕСА (АНАПАСТАНАЦ) В МЕГРИ

Арман Налбандян

Резюме

Монастырь Св. Ованеса, известный также как монастырь Анапастанац, находится в городе Мегри Сюникского марза РА.

В 2015 г. общенациональная благотворительная организация «Еркир ев мшакуйт» (Страна и культура) (председатель Г. Гевонян) разработала план восстановления монастыря, в рамках которого должны были быть проведены раскопки местности. Расходы на весь рабочий процесс взяли на себя армяне – меценаты из Америки Айк и Хильда Манджикяны. Раскопки проводились в 2016 и 2018- 2020 гг. экспедицией Института археологии и этнографии НАН РА (руководитель А. Налбандян, археологи А. Бадалян, Т. Алексанян).

В ходе раскопок было обнаружено множество артефактов, в том числе огромное число металлических предметов, относящихся к различным сферам средневековой духовной и материальной культуры, к примеру, фрагменты церковно-обрядовой утвари, а также предметы быта, торговли и ремесленные изделия.

Подавляющее большинство металлических находок можно разделить на две большие группы: а) фрагменты факелов-светильников, б) фрагменты подсвечников. Несмотря на плохую сохранность, они позволяют реконструировать примерный вид средств освещения храма. Помимо этого были найдены и другие предметы, такие как пиала с надписью и кимвал – ударный музыкальный инструмент, монеты, булавки, бубенчики и др.

Ключевые слова – Мегри, монастырь Св. Ованеса, монастырь Анапастанац, металл, факел, светильник, монета.

**THE METAL OBJECTS FOUND AT THE EXCAVATIONS OF SAINT HOVHANNES
(ANAPASTANAC) MONASTERY OF MEGHRI IN 2016-2020**

Arman Nalbandyan

Abstract

St. Hovhannes monastery of Meghri, which is also known as Anapastanac monastery, is located in the town of Meghri of the Syunik province of the RA.

In 2015 the nationwide charity "Land and Culture" (president Keram Kevonian) came forward with the programme of restoration of the church, under the framework of which the excavations of its area were also to be carried out. The entire workflow expenses were covered by the American-Armenian benefactors Haig and Hilda Manjikian. The excavations have been carried out by the archaeological expedition of the Institute of Archaeology and Ethnography NAS RA in 2016 and 2018-2020 (the expedition leader A. Nalbandyan, archaeologists H. Badalyan, T. Aleksanyan).

The archaeological research and excavations gave important results. During the work many artifacts were found, including a large number of metal objects.

Dozens of metal objects belong to the various spheres of medieval spiritual and material culture. Many of them are the parts of ritual objects, as well as household, trade and craft items.

The vast majority of metal finds can be divided into two large groups: a) parts of chandeliers, b) parts of candlesticks. Despite the fact that they have come down to us in rather poor condition, they make it possible to reconstruct the approximate appearance of the lights of the church. In addition, other noteworthy objects were found, such as the inscribed plate and cymbal, coins, pins, "bells", and so on.

Key words – Meghri, St. Hovhannes monastery, Anapastanac monastery, metal, turch, chandelier, coin.